

Een reality check met STCN-data

Talen in het vroegmoderne Nederlandse boek'

Rindert Jagersma

In de tweede helft van de achttiende eeuw was de Nederlandse Republiek haar prominente positie op de internationale boekenmarkt kwijtgeraakt. Deze ontwikkeling ging niet onopgemerkt voorbij aan Elie Luzac (1721-1796), de vooraanstaande boekhandelaar uit Leiden. Aan het begin van de jaren 1780 schetste hij een tweedeling in de Nederlandse boekenwereld op basis van taal, die volgens hem het afkalvende aandeel van de Nederlanders in de internationale boekhandel representeerde. In deze bijdrage laat ik zien of de STCN deze waarneming ondersteunt.

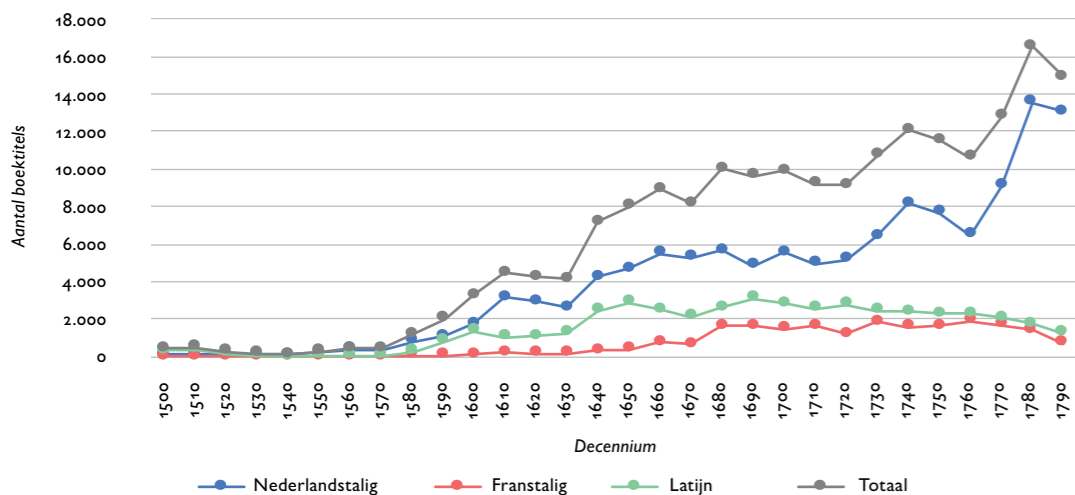
Luzac onderscheidde enerzijds de Nederlands-talige productie voor de binnenlandse markt, anderzijds de Franse en Latijnse publicaties die zowel nationaal als internationaal hun weg vonden. Volgens hem was de eerste tak 'in een zekeren zin, van 't minste aanbelang; en bepaalt zig tot het vertier van de hollandsche boeken'. De tweede tak – 'welke het vertier der latijnsche en fransche werken ten onderwerpe heeft' – was 'in der daad van meer gewicht' geweest, maar 'heeft tegenwoordig bijna niets meer te beduiden'.²

STCN-data

De observaties van Luzac kunnen we kwantitatief onderzoeken met behulp van de data uit de *Short-Title Catalogue Netherlands* (STCN). De STCN is niet alleen de retrospectieve nationale bibliografie van het Nederlandse boek tot 1801, maar dankzij de gedetailleerde manier van

beschrijven en enorme omvang, tevens een goed bibliografisch onderzoeksinstrument voor kwantitatieve analyse van de ontwikkelingen rond de productie van het boek in de Nederlandse Republiek. Binnen de STCN wordt ook de taal van publicatie vastgelegd. Mijn analyse van de STCN-data – destijds 201.858 records – laat zien dat in de periode 1500-1799 er 21.486 Frans-talige en 45.599 Latijns-talige titels verschenen (zie de grafiek). Deze twee talen samen kwamen echter niet in de buurt van de Nederlandstalige titels: 124.331. Al na het decennium 1520 verschenen er meer titels in het Nederlands dan in het Latijn. Het Latijn zou altijd de tweede taal blijven. Ook in de achttiende eeuw lag het aantal Latijnse titels nog altijd hoger dan het aantal Franstalige uitgaven.

De productie van Franstalige werken nam flink toe na het decennium 1670. Kent de STCN in deze jaren nog 658 records van Franstalige titels, in

het decennium erna is dat reeds 1.658. In de periode die volgde zou dat aantal lange tijd redelijk stabiel blijven. Na de jaren zestig van de achttiende eeuw ging het hard omlaag met het Frans. We zien een bijna rechte lijn omlaag tot 736 titels in het laatste decennium van die eeuw. De productie van Latijns-talige titels ging bijna even hard omlaag. De neergang hiervan was echter geleidelijker en reeds vanaf het einde van de zeventiende eeuw ingezet.

De productie van boeken in de Nederlandse taal, zou – uiteraard gekoppeld aan de totale boekproductie – heel snel stijgen: van rond de 100 titels per decennium in de eerste helft van de zestiende eeuw, naar meer dan 200 in de jaren vijftig, bijna 400 in de zestiger jaren, 844 in de jaren tachtig van de zestiende eeuw, tot 1.727 in het eerste decennium van de zeventiende eeuw. In de tweede helft van de zeventiende eeuw verschenen er rond de 5.000 Nederlandstalige titels per decennium. Vanaf de jaren dertig van de achttiende eeuw stijgt het aantal Nederlandstalige publicaties verder, hoewel er een afname was in het midden van de eeuw. Maar na de jaren zestig doorbreekt het Nederlandstalige boek de magische grens van de 10.000 titels per decennium.

Verfransing?

Het verhaal van de Nederlandse boekenmarkt is ook een verhaal van cultuur en identiteit. De achttiende eeuw staat bekend als de periode van de verfransing van de Republiek.³ Maar ondanks deze culturele invloeden behield het Nederlandstalige boek zijn prominente positie. De productie van het Franstalige boek vormde in de zeventiende eeuw 9,1 procent van het totaal en was in de *dix-huitième siècle* uitgegroeid naar 12,9 procent. Het was echter vooral het Nederlandstalige boek dat groeide: van 60,4 naar 67,9 procent. Beide ontwikkelingen gingen ten koste van het Latijn. In de zeventiende eeuw was nog zo'n 30 procent van de in de Nederlandse Republiek gedrukte titels in het Latijn, maar dat daalde in de eeuw die volgde naar minder dan 20. Desalniettemin bleef het Latijn stevig aanwezig. Dat is gedeeltelijk te verklaren door een constante stroom aan dissertaties, dunne boekjes waarvan er veel verschenen.

Hier ligt ook een valkuil. Elke titel is een STCN-record: van een Nederlands huwelijks-dicht, tot een rede in het Latijn, tot een Franse bijbel. Het zal dan ook eerlijker zijn om het aantal vellen of katernen te tellen. Het beeld blijft ook dan redelijk hetzelfde: het merendeel van de vellen werd bedrukt met Nederlandse teksten. Echter, de enorme stijging die in de laatste decennia van de achttiende eeuw te zien is bij het aantal Nederlandstalige *boektitels*, valt in deze periode minder goed terug te zien als je het aantal *vellen* telt. Daaruit kunnen we concluderen dat de gemiddelde omvang van het Nederlandstalige boek dus afnam. Dit is deels te verklaren door de stijging van het aantal Nederlandstalige pamfletten in deze periode,

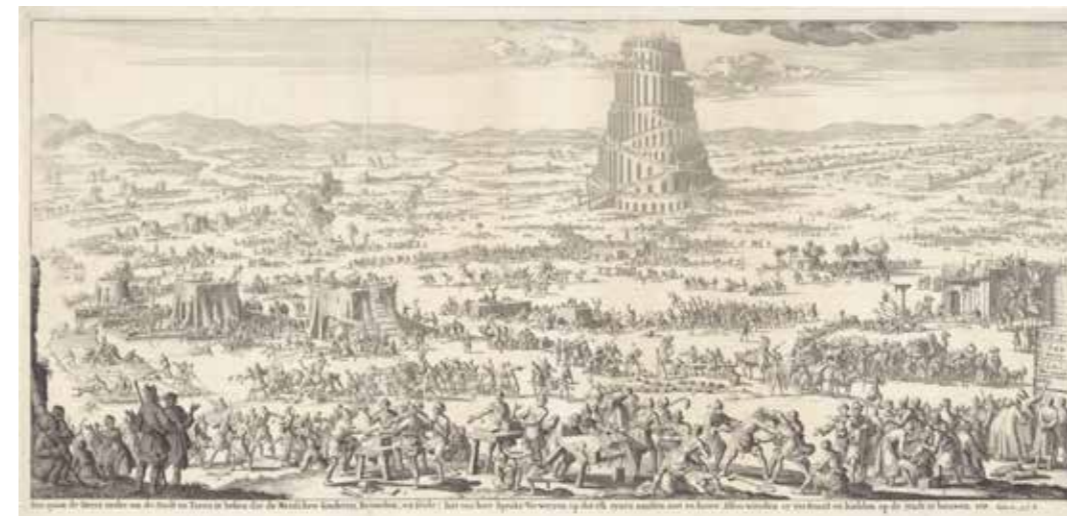
Allegorie op de Nederlandse taal met de Hollandse Maagd en Leeuw, François van Bleyswijck, naar Hieronymus van der Mij, 1731. Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-1910-3569. onder Babylonische spraakverwarring, Jan Luyken, 1690. Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-1896-A-19368-2972.

net zoals de dissertaties – heel dunne publicaties van vaak maar enkele pagina's. Als we kijken naar de gemiddelde omvang van boeken, wordt al snel duidelijk dat Franstalige titels volumineuzer waren dan de Nederlands- of Latijns-talige. Dit valt nog sterker terug te zien bij boeken in het Engels of Duits. In de Republiek werden die boeken aanmerkelijk minder vaak geproduceerd, maar *als* ze verschenen, dan waren ze gemiddeld omvangrijker dan titels in het Nederlands, Latijn of Frans.

Binnenlandse markt

Terug naar de constatering van Luzac. Het is lastig vast te stellen welk aandeel van de in de

Republiek gedrukte boeken daadwerkelijk werd geproduceerd voor de export.⁴ Bijvoorbeeld doordat het impressum een vals, buitenlands adres opgaf, of doordat die boeken enkel nog maar overgeleverd zijn in door de STCN nog niet beschreven internationale collecties of überhaupt niet bewaard gebleven zijn. Omdat Nederlandstalig drukwerk voornamelijk in de Nederlandse Republiek afgezet werd, kan er wel een vergelijking mee worden gemaakt. Het percentage niet-Nederlandstalige vellen (Latijn, Frans, Duits en Engels) lag in de periode 1630-1739 tussen de 40 en 50 procent. Daarna volgde een daling. In de laatste drie decennia van de achttiende eeuw was het aandeel niet-Nederlandstalige vellen nog slechts 32, 28, respectieve-

lijk 16 procent. Als we dus uitgaan van de aanname dat het aandeel Nederlandstalige boeken sowieso vrijwel geheel bestemd was voor de binnenlandse markt, kunnen we ook op basis van de STCN-data concluderen dat men zich in de achttiende eeuw meer en meer gaat focussen op de productie van drukwerk bestemd voor de binnenlandse markt.

Deze conclusies zeggen uiteraard niet veel over de populariteit van het anderstalige boek. De handel in boeken liet zich niet beperken door taal- of landsgrenzen. Lezers in de Republiek kochten graag geïmporteerde boeken. Dat kunnen we terugzien als we bijvoorbeeld kijken naar boekveilingcatalogi in de periode 1670-1750. De verhouding tussen de talen lag hier anders, maar ook dan zien we dat het aandeel Nederlandstalige boeken in de loop van de achttiende eeuw toenam. Van rond de dertig procent rond het jaar 1700, naar vijftig procent rond 1750. Het was vooral het boek in Latijn dat afnam, het aandeel Franstalige werken in deze catalogi bleef redelijk stabiel.⁵ Tevens moet benadrukt worden dat de analyse is gedaan op basis van de STCN-data en dat die slechts de beschreven collecties en overlevering representeert. Een dergelijke omvangrijke dataset kan desondanks wel trends weergeven, inzichten verschaffen en tot nieuwe observaties leiden. Zoals bij elk historisch onderzoek moeten we ons realiseren dat we werken met incomplete data en uitgaan van de ons bekende gegevens. Dat geldt voor het schrijven van een biografie over een vroegmodern persoon, en dat geldt zeker ook voor de biografie van het vroegmoderne boek.

Noten

- Deze tekst is gebaseerd op het eerste hoofdstuk van mijn proefschrift: Rindert Jagersma, *Pamfletthandel. Productie, distributie en consumptie van pamfletten in de Nederlandse Republiek rond 1700*. Universiteit van Amsterdam 2022. Digitaal te raadplegen via <https://rindertjagersma.com/pamfletthandel/>. Zie aldaar de verantwoording van de analyses. Met enorme dank aan iedereen die ooit heeft bedragen aan de onvolprezen STCN.
- Elie Luzac, *Hollands rijkdom, behelzende den oorsprong van den koophandel, en van de magt van dezen staat*. Luzac en Van Damme, Leiden 1780-1783 (STCN: 241763908), tweede deel, p. 331. Over deze opmerkingen van Luzac, zie ook: Arianne Baggerman, *Een lot uit de loterij: familiebelangen en uitgeverijpolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zoon, 1745-1823*. 's-Gravenhage 2000, p. 71-75.
- Willem Frijhoff, "Verfransing? Franse taal en Nederlandse cultuur tot in de revolutietijd", in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 104 (1989), p. 592-609.
- Hannie van Goinga en Jeroen Salman, "Expansie en begrenzing van de interne markt. De achttiende eeuw", in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 17 (2010), p. 190; Paul Hoftijzer, *Engelse boekverkopers bij de Beurs. De geschiedenis van de Amsterdamse boekhandels Bruynning en Swart, 1637-1624*. Amsterdam en Maarssen 1987, p. 101-113; I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel, 1680-1725*. Amsterdam 1960-1978, deel I, p. 56; deel IV, p. 265.
- Alicia C. Montoya en Rindert Jagersma, "Livres français dans les catalogues de vente aux enchères des bibliothèques privées dans les Provinces-Unies (1670-1750)" in: *Biblio 17: 'À qui lira'. Littérature, livre et librairie en France au xviiie siècle* (2020), p. 733-746.